

LUGHA YA KUFUNDISHIA

Uchaguzi wa Lugha kwa Vitendo kwa ajili ya Kuboresha Msingi wa Kusomo, kuandika na kuhesabu katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara

Utangulizi

Uboza wa elimu ni muhimu. Kubadilika kwa umakini kutoka kwa ufikaji kuelekea ubora katika miongo miwili iliyopita kunaonyesha utambuzi kwamba haitoshi kuwa watoto wako skuli. Majengo mapya ya skuli na vitabu vya rangi haifanyi chochote kwa mtoto ikiwa haelewi kile ambacho mwalimu anasema au maneno katika kitabu.

Kuwapa watoto fursa ya kujifunza katika lugha wanayojua na kuelewa ni utendaji wenye ushahidi. Na umuhimu wake umetambuliwa katika kiashiria cha Lengo la Maendeleo Endelevu 4.5.2, "asilimia ya wanafunzi katika elimu ya msingi ambao wana makazi yao (au L1) kama lugha ya kufundishia". Bado hata kwa ushahidi na msaada ulioratibiwa katika kiashiria cha SDC, utekelezaji bado ni mgumu. Kuchagua ni lugha gani zinapaswa kujumuishwa, kufikiria juu ya uchaguzi wa tahajia na vifaavifaa vya kuandikia, kuhamasisha wazazi, kuajiri walimu—maamuzi ni mengi. Hisia za kisiasa na unaowezekeka wa upinzani kutoka kwa wadau, pamoja na changamoto za utekelezaji zinazohusiana na uanzishaji wa programu katika lugha nyingi, zinaweza kutatiza juhudi za kuhakikisha watoto wanajifunza katika lugha wanayoweza kuelewa.

Ilisema hivyo, mambo machache yanayofaa kufanywa ni rahisi, na katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara, kuamua kwa uangalifu ni lugha zipi zitatumika kufundishia, na kupanga kwa uangalifu kuzitumia, kunastahili uwekezaji na inawezekeka kufikiwa ikiwa mambo ya kuzingatia katika waraka huu yatazingatiwa.

KUSUDI LA MWONGOZO HUU

Je, mtunga sera, kiongozi wa elimu, au timu ya msaada wa kiufundi hufikiria vipi kuhusu masuala tata ya lugha yanayohusu mchakato wa kujifunza, na kushughulikia changamoto muhimu? Je, wanaamuaje aina ya programu ya elimu kwa lugha nyingi inayofaa kwa nchi au eneo lao? Mwongozo huu unatoa mwelekeo kwa watunga sera, wasanifu wa programu, na watekelezaji ili kushughulikia ugumu wa uchaguzi wa lugha ya kufundishia kwa programu za msingi za kusomo, kuandika na kuhesabu za msingi (KKK) na kufanya chaguo za muundo zinazofaa muktadha. Vifaa zingine za hivi karibuni katika mfumo wa vitabu vya kiada, vifaa na ripoti zimeorodheshwa katika sehemu ya Rasilimali mwishoni na ni sahaba muhimu kwa mwongozo huu.

Mwongozo unajadili hatua nne kuu za kukabiliana na masuala ya lugha katika programu za KKK. Hatua mbili za kwanza - Hatua ya 1, fahamu lugha na muktadha wa kisiasa; na Hatua ya 2, kujenga maafikiano na ushirikiano - itafahamisha na kuweka msingi wa muundo wa programu ya KKK. Hatua ya 3, tengeneza programu ya KKK, inayohusisha maamuzi na mazingatio kuhusu: idadi na aina za lugha zitakazojumuishwa; matumizi ya L1 dhidi ya L2 na mpito; mipango ya maandalizi ya mwalimu na vifaa; na ikiwa ni lazima, msaada unaowezekeka kwa programu za L2 pekee. Hatua ya mwisho, ya 4, inaunganisha mipango ya kuendelea kuhusika na kujenga maelewano ambayo yatasaidia utekelezaji thabiti na kujitolea kwa muda mrefu.

ISTILAHU ZINAZOTUMIKA KATIKA MWONGOZO HUU

Lugha ya kienyeji: Lugha inayotumika ndani ya eneo dogo la kijiografia.

Lingua franca: Lugha ya kawaida ya mawasiliano katika eneo fulani. Kwa wengine, ni lugha yao ya kwanza.

Lugha rasmi: Lugha inayopewa hadhi maalum na sera au sheria (mara nyingi huamriwa kutumika kwa madhumuni rasmi ya serikali au skuli).

Lugha ya kimataifa: Lugha inayozungumzwa kimataifa na kujifunza na kusemwa na watu wengi kama lugha ya pili L2 (k.m. Kiingereza, Kifaransa, Kireno)

L1: Hutumika kurejea lugha ya kwanza ya mtu, au inayojulikana zaidi (pia inajulikana kama "lugha mama").

L2: Hutumika kurejea lugha ya pili ya mtu.

Othografia: Mkusanyiko wa kanuni za kuandika lugha.

Mwongozo huu unalenga hasa jinsi ya kutumia vyema lugha ya asili (lugha ambayo inatumika katika eneo dogo la kijiografia na ina uwezekano wa kuwa L1 ya watu katika eneo hilo) ili kusaidia ujifunzaji katika miaka ya msingi ya wanafunzi kutokana na ushahidi wa kutosha wa mbinu hii.¹ Pia inatoa mwongozo wa jinsi ya kutoa usaidizi katika hali ambapo matumizi ya lugha ya kienyeji hayawezeke kwa sasa. Ingawa mwongozo unatoa msingi mzuri wa kushughulikia masuala na kuzingatia maamuzi yanayoweza kuhusishwa na lugha katika programu ya KKK, ni muhimu kuwashirikisha wanaisimu wa ndani na wataalam wa kisomo ambao wana uzoefu katika maeneo haya.

MKANGANYIKO WA LUGHA KATIKA MADARASA YA AFRIKA YA KUSINI MWA JANGWA LA SAHARA

Bara la Afrika linajulikana kwa utofauti mkubwa wa lugha; kwa hakika, nchi nyingi za Kiafrika zina lugha nyingi, kama Jedwali 1 linavyoonyesha.

JEDWALI LA 1. Lugha zinazoishi, za kiasili katika nchi zilizochoaguliwa za Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara²

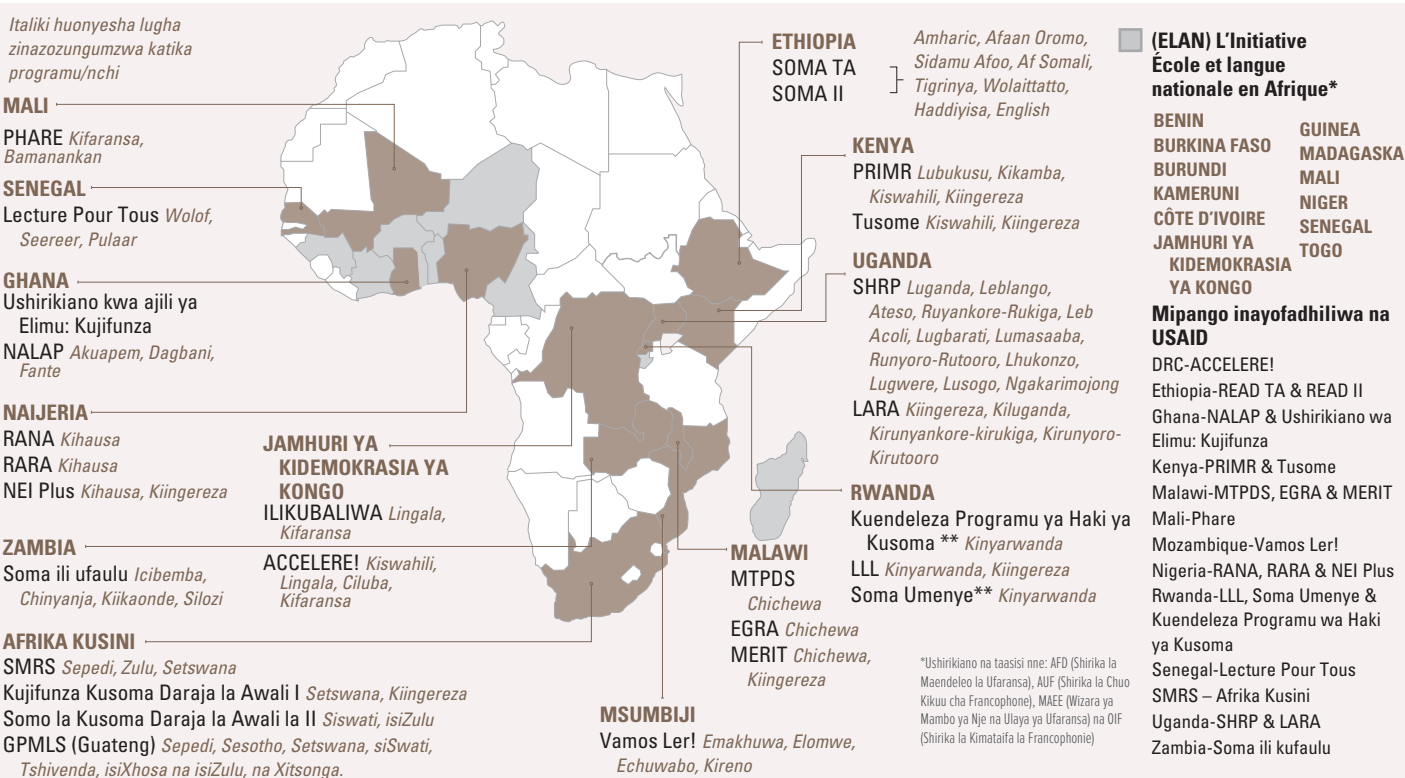
Nchi	Niger	Botswana	Senegal	Kenya	Mali	Ethiopia	Tanzania	Kameruni	Naijeria
ya lugha za asili hai	19	26	31	60	63	86	117	270	508

Kutokana na utofauti huu wa lugha, afua za elimu katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara hukutana na hali tata za lugha. Kwa mfano, lugha rasmi ya kufundishia inaweza isieleweke na wengi wa watoto, au jumuiya za wenyeji zinaweza kuwa na wazungumzaji kutoka lugha mbalimbali. Wakati huo huo, kuna ushahidi wa kutosha kwamba kutumia lugha ya asili katika elimu kunaweza kusababisha matokeo bora ya kujifunza.

Katika kipindi cha miaka 50 iliyopita³ programu nyingi ndogo za elimu rasmi zimetetelezwa ambazo zinatumia lugha ambayo watoto tayari wanajua, kabla ya kuhamia lugha nyingine ya kufundishia baadaye katika skuli ya msingi. Kwa kutumia lugha ambayo watoto huzungumza na kuelewa, programu hizi zinaweza kurahisisha ujifunzaji wa maudhui mapya. Kwa mfano, katika kusoma, wakati wanajifunza kuelewa maneno, wanaweza kuzingatia jinsi sauti zinavyowakilishwa na alama (au herufi), kwa sababu tayari wanajua maana ya neno. Watoto wanapoandika, maarifa yao ya msamiati wa mazungumzo unaweza kuwasaidia wanapoandika mawazo yao kwenye karatasi. Vile vile, kwa sababu wanaweza kuelewa lugha, wataweza kufahamu vyema dhana na maudhui ya hisabati katika maeneo mengine ya masomo.

Kwa kuzingatia ushahidi kutoka kwa programu hizi, programu nyingi za msingi za kusomo na kuandika zimejumuisha programu katika lugha za Kiafrika, kama inavyoonyeshwa kwenye Kielelezo cha 1.

KIELELEZO CHA 1. Programu za kiwango kikubwa za hivi karibuni za msingi za kusoma na kuandika katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara

Programu za msingi za kusoma, kuandika na kuhesabu zinazotumia L1 (L1) ya watoto (L1, au inayojulikana zaidi) kama lugha ya kufundishia, ambayo mara nyingi hujulikana kama elimu ya lugha-msingi kwa lugha-mama (MTB-MLE), kwa ujumla iko katika mojawapo ya vipengele vinne, kama inavyoonyeshwa, katika Jedwali la 2. Programu hufafanuliwa na jinsi L1 inavyotumika (kwa mafundisho ya kusoma na kuandika pekee au katika masomo yote), na wakati lugha ya kufundishia inapohama kutoka L1 hadi L2 ("kutoka mapema" au "kutoka kwa kuchelewa"). Hivi sasa, Aina ya I (L1 kwa kufundishia ya kusoma na kuandika na kutoka mapema) ndiyo aina ya programu inayojulikana zaidi barani Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara. Aina ya IV (L1 kote katika mtaala na kutoka kwa kuchelewa) ndiyo aina inayofuata ya kawaida. Kuna programu chache za Aina ya II na III barani Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara.

JEDWALI LA 2. Aina nne za programu zenye msingi wa L1

	kutoka mapema (darasa la 3 au 4)	Kutoka kwa kuchelewa (mwisho wa skuli ya msingi)
L1 kwa kusomeshea kusoma tu	<p>AINA YA I</p> <p>L1 kwa kusoma tu katika madarasa ya awali; mpito wa mapema; kwenda L2</p> <p>Mifano: Kenya, Senegal, Swaziland, na Zambia</p>	<p>AINA YA II</p> <p>L1 kwa kusoma tu katika skuli ya msingi; Mpito wa kuchelewa kwenda L2</p> <p>Hakuna mifano inayojulikana kwa sasa barani Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara</p>
L1 kote katika mtaala	<p>AINA YA III</p> <p>L1 kwa masomo yote katika madarasa ya awali; mpito wa mapema kwenda L2</p> <p>Mifano: Ethiopia (baadhi ya mikoa) na Uganda</p>	<p>AINA YA IV</p> <p>L1 kwa masomo yote katika skuli ya msingi; mpito wa kuchelewa kwenda L2</p> <p>Mifano: Burkina Faso, Eritrea, na Ethiopia</p>

Nyingi za programu hizi za kiwango kikubwa zimeleta faida kubwa za kujifunza. Kwa mfano, nchini Ghana, Ubia wa USAID kwa Elimu: Afua ya kujifunza ilitekelezwa katika zaidi ya skuli 7,200 na kuimarishwa kwa matokeo ya kujifunza katika lugha 11.⁴ Programu ya Afya na Kusoma katika Skuli nchini Uganda iliongeza ujifunzaji katika lugha tisa na skuli 4,079,⁵ na programu ya Senegal Lecture Pour Tous ilionesha uijmarishaji wa maana katika lugha mbili na skuli 3,376.⁶

Licha ya mafanikio hayo, programu hizi mara nyingi hukutana na changamoto zinazofanya utekelezaji kuwa mgumu na kupunguza matokeo. Changamoto kuu ni pamoja na upinzani kutoka kwa wadau na ugumu wa utekelezaji kwa vitendo, baadhi yake zimeshughulikiwa katika mwongozo huu pamoja na mfululizo wa [Kanuni za Ufundishaji](#).

HATUA YA 1: Jua Muktadha: Lugha na Siasa

Kabla ya kuanza programu inayoshughulikia lugha ya kufundishia, ni muhimu kuelewa vipengele vya kiisimu, idadi ya watu na siasa za kiuchumi katika mazingira ya lugha katika muktadha wako mahususi.

Katika mamilioni ya madarasa barani Afrika, watoto hawaelewi lugha ya kufundishia. Jedwali la 3 linaonyesha tatizo hili kubwa. Miongoni mwa "Nchi zinazoongeza kasi" za Benki ya Dunia, 66% ya Wasumbiji, 88% ya Wanaijer, na 47% ya Wanaijeria hawazungumzi lugha rasmi ya kufundishia. Fikiria mamilioni ya watoto barani Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara ambao wanapata shida ya kujifunza kutokana na kutolingana kati ya ujuzi wao wa lugha na chaguzi zinazopatikana za kufundishia.

JEDWALI LA 3. Sehemu ya watu wanaozungumza lugha ya kufundishia katika nchi teule za Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara⁷

Lugha rasmi ya kufundishia	Nchi	Idadi ya watu katika mamilioni	Idadi ya watu wanaozungumza lugha rasmi ya kufundishia, kwa mamilioni	Asilimia ya watu wanaozungumza lugha rasmi ya kufundishia
Kiingereza	Naijeria	195.9	104.0	53%
Kiingereza Afrikaans	Afrika Kusini	57.7	15.9 17.1	28% 30%
Kiingereza	Zambia	17.1	3.0	18%
Kiingereza Kiswahili	Kenya ⁸	52.6	7.4 36.8	15% 75% ⁹
Kiingereza	Sierra Leone	7.6	0.9	12%
Kiingereza Kiswahili	Tanzania	55.4	6.0 47.0	11% 85%

Lugha rasmi ya kufundishia	Nchi	Idadi ya watu katika mamilioni	Idadi ya watu wanaozungumza lugha rasmi ya kufundishia, kwa mamilioni	Asilimia ya watu wanaozungumza lugha rasmi ya kufundishia
Kiingereza	Malawi	17.6	0.9	5%
Kiingereza Kiamhari	Ethiopia	108.4	0.2 ¹⁰ 56.9	.01% 52%
Kifaransa	Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo	84.0	31.9	38%
Kifaransa	Cote d'Ivoire	24.3	8.1	33%
Kifaransa	Jamhuri ya Afrika ya Kati	4.7	1.3	28%
Kifaransa	Senegal	15.9	4.4	28%
Kifaransa	Burkina Faso	19.7	4.2	21%
Kifaransa	Mali	19.4	3.0	15%
Kifaransa	Niger	21.5	2.5	12%
Kireno	Msumbiji	29.7	10.2	34%

Elimu hutokea ndani ya muktadha mpana wa siasa za kiuchumi za nchi, na uchaguzi wa lugha haufanywi katika ombwe. Licha ya dhima kuu ya lugha katika kujifunza kwa ufanisi, athari za ufundishaji za uchaguzi wa lugha mara nyingi hufunikwa na masuala makubwa ya utambulisho na matarajio ya kijamii na kisiasa. **Watunga sera, waundaji wa programu za KKK, na watekelezaji watakuwa wakisimamia siasa za uchumi zilizo tata na zenye nguvu za lugha.**

Watunga sera wanapofanya uamuzi kuhusu lugha ya kufundishia wanachunguza ni chaguzi zipi za lugha zilizopo, athari za kisiasa za chaguzi hizi ni nini, nafasi na matumizi ya lugha hiyo katika historia ya nchi, ni vikwazo gani vinavyoweza kuwa katika uchaguzi mahususi wa lugha na kipi ni bora kwa kujifunza kwa wanafunzi. Uchaguzi wa wadau unaweza kuwa na uhusiano mdogo sana kuhusu uhalisia wa ufundishaji wa uchaguzi wa lugha na mengi zaidi yanayohusiana na lugha, siasa na utambulisho ambao hautokani na matokeo ya utafiti wa elimu.

MAPENDEKEZO

- **Chunguza lugha zinazozungumzwa na walimu, wanafunzi, na jamii (kupanga lugha).**
- Kagua data za lugha zinazotumiwa katika jamii. Ikiwa data hazipatikani endesha zoezi la kupanga lugha, ikijumuisha ustadi wa mwalimu, ambayo itaongoza maamuzi mengi.
- Jifunze ni imani zipi zinazohusiana na lugha ni za kawaida miongoni mwa wazazi na wanajamii.
- Jifunze ni imani zipi zinazohusiana na lugha ni za kawaida kwa walimu na waelimishaji wengine wa mahali hapo.
- Jifunze ni imani zipi zinazohusiana na lugha zinazoshirikiwa na watunga sera.
- Chunguza jinsi imani zinazohusiana na lugha zinavyotofautiana kote nchini.

Mitazamo ya kawaida ya lugha isiyo Sahihi :

- “Lugha za wenyeji haziwezi kuandikwa kwa utaratibu.”
- “Lugha za kimataifa pekee ndizo zinazofaa kwa elimu rasmi.”
- “Lugha za wenyeji hazitoshi kuwasilisha maarifa ya nje.”
- “Kazi zinazolipa vizuri zinapatikana lakini kwa wale tu wanaojua lugha ya kifahari zaidi.”
- “Kutumia lugha za wenyeji darasani ni ghali sana.”
- “Kukuza jukumu rasmi la lugha za asili kutaharibu umoja wa kitaifa.”
- “Kutumia lugha ya asili kwa kujifunza mapema kutaharibu uwezo wa mtoto wa kujifunza lugha ya kifahari zaidi.”

Mbali na mitazamo hii ya mtu mmoja mmoja kuhusu lugha, masuala ya utambulisho wa kitaifa na matarajio pia huathiri maamuzi ya lugha. Kwa mfano, nchini Tanzania¹¹ uamuzi wa baada ya ukoloni uliofanywa na Rais Julius Nyerere wa kutumia Kiswahili kama lugha rasmi ulionekana na wengi kama uamuzi wa kuunganisha, na sera ya Afrika Kusini ya kufundisha lugha 11 baada ya ubaguzi wa rangi ilikuwa ni sehemu ya juhudi za kurekebisha athari za kijamii za enzi ya ubaguzi wa rangi. sera ya elimu.¹² Kwa upande mwingine, uamuzi wa hivi karibuni wa Rwanda wa kutumia Kiingereza kama lugha ya kufundishia ulifanywa licha ya ushahidi wa awali wa ufanisi wa mafundisho katika Kinyarwanda.¹³ Itakuwa muhimu kuwa na mijadala inayofanua matarajio ya lugha kwa wanafunzi wanapomaliza sekondari na kufanya uamuzi kulingana na malengo hayo. Ikiwa lengo ni kwa wahitimu wa juu wa sekondari kuwa na kituo katika L2 kwa sababu wataitumia katika ajira au elimu zaidi, basi kuanza elimu katika L1 na L2 kuingia baadaye ndiyo njia bora zaidi ya kufikia ufasaha wa L2.

MAPENDEKEZO

- Bainisha maoni kuhusu lugha ya kufundishia kutoka kwa viongozi katika taasisi muhimu.
- Pata ufahamu wazi wa ikolojia ya lugha ya taifa, na kwa nini serikali imegawa lugha mahususi kwa majukumu mahususi.
- Fanya kazi pamoja kuuliza:
  - Je, chaguo la lugha linalopendekezwa linalingana na utambulisho wa kitaifa?
  - Je, chaguo la lugha linalopendekezwa linalingana na mwelekeo wa kisiasa wa kitaifa?
  - Je, sera za elimu za serikali au rasilimali za kifedha zinapendelea chaguo fulani la lugha?

“Ndiyo” kwa swali lolote kati ya haya inathibitisha uwezekano wa msaada mkubwa wa kitaifa kwa lugha inayopendekezwa ya kufundishia. Majibu ya “Hapana” yanaweza kuonyesha hitaji la kuzingatia chaguzi zingine za lugha.

HATUA YA 2: Jenga Makubaliano

Tumia uelewa wako wa muktadha wa lugha kujihusisha na maswala ya wadau katika ngazi ya kitaifa na kimaeneo. Iwapo wadau wanaunga mkono kwa kiasi kikubwa matumizi ya lugha za asili, ujenzi wa maelewano utakuwa tofauti sana kuliko kama kuna upinzani wa kina. Pale ambapo kuna upinzani, ni muhimu kukumbuka kwamba wadau huwa na sababu za kimantiki za upinzani wao. Ni muhimu kutambua sababu za upinzani huu na kuzingatia wote wakati wa kujenga makubaliano na wakati wa kuunda programu.

MAPENDEKEZO: NGAZI ZA KITAIFA NA MKOA

- Tumia uelewa wa muktadha wa lugha uliopatikana katika Hatua ya 1 kufanya majadiliano na wadau wakuu wa serikali na taasisi kuhusu athari za chaguo la lugha kwa programu. Inaweza kuwa utekelezaji wa programu unaweza kusaidia kupunguza wasiwasi kuhusu kutumia lugha za kienyeji za kufundishia; kama ni hivyo, shirikiana na serikali kuhakikisha kuwa hili liko wazi. Kwa mfano, ikiwa kuna wasiwasi kwamba kutumia L1 kutaathiri vibaya matokeo katika lugha ya kimataifa, pendekeza kufanyia majaribio programu ya lugha ya ndani kwa kuzingatia kujifunza ni njia gani mwafaka zaidi ya kuhama kutoka L1 hadi L2 na kulinganisha maendeleo ya wanafunzi baada ya muda.¹⁵
- Hakikisha kwamba ufuatiliaji wa programu utatambua dosari katika utekelezaji wa programu, na kwamba programu inabadilisha mkondo inapohitajika. Jihadhari na kuonekana kama “mpiganaji,” anayelenga kusahihisha sera na kanuni za lugha ya kitaifa na ya ndani katika elimu.

Programu ya Kameruni PROPELCA ilikabiliwa na wasiwasi kutoka kwa baadhi ya wanajamii ambao waliona kuwa lugha za wenyeji zilikuwa duni kwa Kiingereza kwa matumizi ya elimu rasmi. Ili kushughulikia maswala haya, lugha ya kienyeji ilijumuishwa kama somo la mtaala, pamoja na kutumia lugha kama njia ya kufundishia. Katika darasa moja la darasa la 7 PROPELCA, mwalimu alifundisha nyakati 12 za vitenzi katika lugha ya Bafut na kuwafanya wanafunzi walinganisha na Kiingereza. Ilionekana wazi kwa wanafunzi kwamba Bafut ana nyakati nyingi za vitenzi kuliko Kiingereza. Mwalimu alisema hivi mwishoni mwa darasa: “Bafut ina sarufi, kama Kiingereza. Kwa kweli, ina mfumo mgumu zaidi wa nyakati.”¹⁴

MAPENDEKEZO: NGAZI YA KIJAMII

- Tambua wanajamii wanaounga mkono na, kwa pamoja, fanya mikutano na wanajamii wenye mashaka ili kuelewa upinzani wao dhidi ya lugha za wenyeji katika skuli. Chukulia kuwa sababu zao za kupinga

ni za busara na jifunze kutoka kwao. Ikiwezekana, onyesha lugha iliyoandikwa na uwaonyeshe vitabu ambavyo vimeandikwa katika lugha hiyo. Ikiwezekana, mtoto anayejua kusoma na kuandika aonyeshe ujuzi wake wa kusoma na kuandika katika lugha yao wenyewe.

- Ikiwa wazazi wanajali kuhusu watoto wao kupata ujuzi katika lugha ya kimataifa, chunguza jinsi programu hiyo itakavyosaidia ukuzaji wa ujuzi huo, na uhakikishe kuwa hii ni sehemu ya muundo tangu mwanzo (angalia sehemu ya 3.2).

Ushirikiano wa Elimu unaofadhiliwa na USAID: Programu ya kujifunza nchini Ghana iliitisha msururu wa mijadala ya kisera inayohusiana na lugha ili kujenga maelewano kuhusu masuala ya lugha katika programu ya kusoma kwa darasa la awali. Walimu, wazazi na maafisa wa elimu walikutana kujadili:

- Kwa nini kuna upinzani dhidi ya matumizi ya lugha mama skuli? Je, upinzani huu unawezaje kushindwa?
- Ni masuala gani yanayoathiri ufundishaji wa lugha za Ghana skuli?
- Je, ni chaguo gani la lugha ambalo wazazi wanapendelea kwa skuli za watoto wao? Je, wangeitikiaje lugha nyingine isipokuwa zao wenyewe kutumiwa skuli, na kwa nini?
- Majadiliano haya yaliongeza ubora wa muundo wa programu na uwezo wake wa kufanya kazi na jumuiya.

HATUA YA 3: Unda Programu

Sasa kwa kuelewa siasa za kiuchumi za lugha na baada ya kuweka msingi wa maafikiano na ushirikiano, uko tayari kubuni programu ya msingi ya kusoma, kuandika na kuhesabu pamoja na viongozi wakuu katika sekta hii. Kubuni programu kutahusisha viongozi wa serikali kufanya maamuzi muhimu kuhusu modeli ya lugha, ikijumuisha: idadi na aina ya lugha zitakazotumika; jinsi L1 na L2 kila moja itatumika; na ikiwa, lini, na jinsi programu itabadilika kutoka L1 hadi L2. Kwa kuongezea, muundo huo utahitaji kujumuisha mipango ya vifaavifaa vya kufundishia na kujifunzia na usaidizi wa mwalimu, bila kujali modeli iliyochaguliwa. Sehemu hii itajadili kila moja ya maamuzi haya kwa zamu. Kwa kuongezea, masuala ya muundo wa programu kwa ajili ya kusaidia programu za L2 pekee pia yanajadiliwa kwa muktadha ambapo hilo ndilo chaguo pekee.

Kwa ujumla, chaguzi za kimsingi za muundo ambazo zitaendesha muundo wa programu zinaweza kuonekana katika Jedwali 4, ambalo linaonyesha miundo ya L1/L2 hutumiwa katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara.

JEDWALI LA 4. Miundo ya L1/L2 hutumiwa katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara

Modeli	Ufafanuzi	Mifano kutoka Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara
Elimu ya Lugha Mbili	Matumizi ya lugha mbili katika programu ya elimu. Inaweza kujumuisha L1 moja na L2 moja, au lugha mbili zisizo za L1	Kameruni (Kifaransa na Kiingereza) Malawi (Chichewa na Kiingereza) Uganda (L1 na Kiingereza, na L1 ikitofautiana kwa eneo)
Elimu ya lugha nyingi	Matumizi ya lugha mbili au zaidi katika programu ya elimu. Inaweza au isijumuishe L1; inaweza kujumuisha lugha mbili au zaidi zisizo za L1	Naijeria (Kiingereza, lugha ya Kinaijeria, na Kiarabu)
Mfumo wa elimu unaotumia lugha nyingi unaozingatia lugha mama (MTB- MLE)	Matumizi ya lugha mbili au zaidi katika programu ya elimu, mojawapo ikiwa ni lugha ya kienyeji ambayo ni L1 ya wanafunzi wengi	Ethiopia (lugha ya asili, Kiingereza, na Kiamhari), Kenya (lugha ya asili, Kiingereza, na Kiswahili), Uganda (lugha ya kienyeji, Kiingereza)
L1 kama somo, L2 kwa masomo mengine yote	Kufundisha sanaa ya lugha au kusoma kama somo katika mtaala katika lugha ya ndani au ya kwanza	Kenya, Naijeria (baadhi ya mikoa)
L1 kote katika mtaala	Lugha ya ndani au ya kwanza kama lugha ya kufundishia kwa masomo yote (isipokuwa L2)	Ethiopia
L2 kote katika mtaala	L2 kama lugha ya kufundishia kwa masomo yote; hakuna ufundishaji katika lugha ya wenyeji au lugha ya kwanza	Angola, Cote d'Ivoire, Msumbiji (sehemu fulani), Rwanda, Togo

Elimu ya Lugha Mbili ya kutoka mapema au elimu ya Lugha nyingi ¹⁶	Mpito kutoka lugha ya wenyeji au lugha ya kwanza kwenda L2 kama lugha ya kufundishia katika darasa la 4 au mapema	Kenya, Msumbiji, Niger, Senegal, Uganda
Elimu ya Lugha Mbili ya kutoka baadaye au elimu ya Lugha nyingi	Mpito kutoka lugha ya wenyeji au lugha ya kwanza hadi L2 kama lugha ya kufundishia mwishoni mwa msingi (darasa la 5 au zaidi)	Burkina Faso (écoles bilingues), Ethiopia, Eritrea

Mwongozo huu unalenga hasa miundo ya programu inayojumuisha L1 nyingi na L2 moja kwa sababu huu ndio muundo unaotumika zaidi katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara. Ingawa baadhi ya nchi zinaongeza lugha ya tatu (L3), modeli hiyo ni ngumu zaidi na iko nje ya upeo wa mwongozo huu.

3.1. CHAGUO ZA MUUNDO: IDADI NA AINA YA LUGHA KATIKA PROGRAMU YA KKK

Kuamua ni lugha ipi na ngapi za wenyeji za kufundishia unaweza kuhitaji kutumia kuna athari kubwa katika utekelezaji, huathiri utayarishaji wa vifaavifaa, maandalizi na usaidizi wa walimu, na ufuatiliaji na tathmini. Mara nyingi, sera ya lugha ya taifa ya nchi hubainisha lugha za kienyeji zinazokubalika kutumika darasani. Katika hali hizi, programu ya kusoma, kuandika na kuhesabu inapaswa kuundwa ili kuendana na sera ya kitaifa. Programu inaweza kulenga lugha zote zilizoidhinishwa au baadhi yao, kulingana na rasilimali.

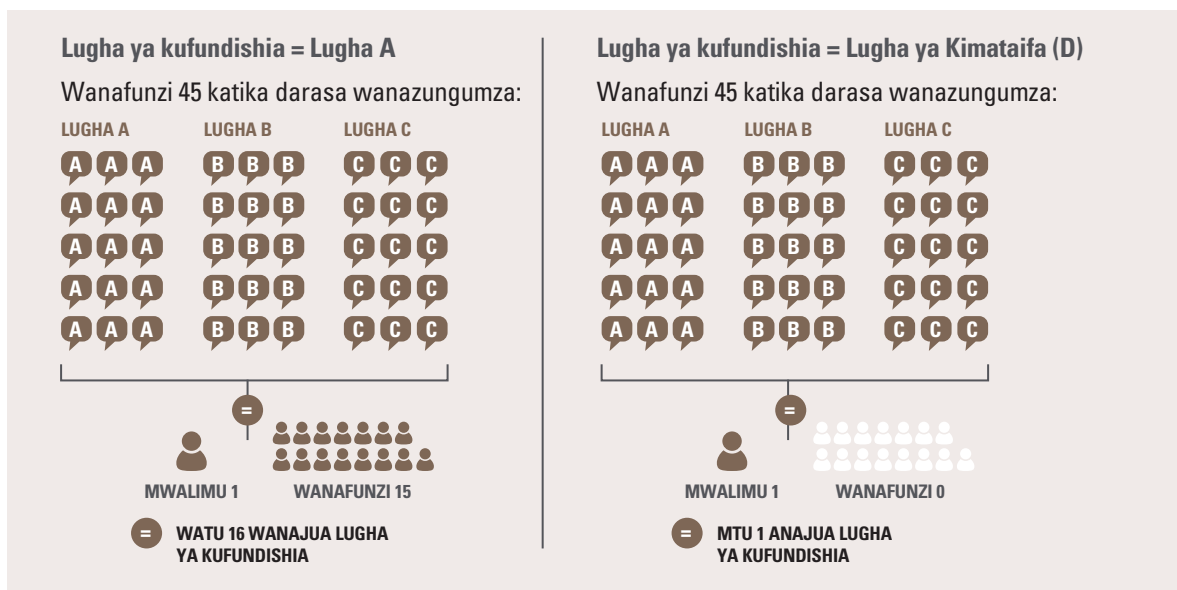
Mara kwa mara, hasa ikiwa sera iliyopo haiainishi lugha ya kufundishia, fanya kazi na viongozi wa elimu ili kuzingatia ni chaguo gani za lugha zinazoweza kufikia malengo ya kitaifa na programu. (Mwongozo wa ufasaha wa Ulimwengu wa Kusoma na Hisabati Darasa la 1-9, ulioorodheshwa katika sehemu ya Rasilimali, unaweza kusaidia kuongoza mjadala huu). Kwa mfano, zingatia Naijeria. Sera ya elimu ya Naijeria inataka kufundisha Kiarabu na Kifaransa katika madarasa ya chini ya msingi pamoja na Kiingereza na lugha ya wenyeji ya Naijeria. Hata hivyo, utendakazi wa umahiri wa walimu na mzigo wa kujifunza kiakili kwa wanafunzi umesababisha afua nyingi za elimu kuzingatia lugha chache kuliko ilivyoainishwa katika sera ya kitaifa.

Wakati wa kuchagua lugha za kujumuisha, unapaswa kuzingatia vigezo vitatu:

- Ukubwa na kuenea kwa kijiografia kwa idadi ya watu wanaozungumza kila lugha.
- Uwezo wa lugha kuhudumia wazungumzaji wa L1 na L2 wa lugha hiyo.¹⁷
- Kuwepo kwa mfumo wa uandishi unaokubaliwa na wazungumzaji wa lugha.¹⁸

Programu ya kusoma kwa ngazi ya awali ya Senegal inayofadhiliwa na USAID, Lecture Pour Tous, imejikita katika lugha tatu za kufundishia za Kisenegali. Lugha hizo tatu—Kiwolof, Kipulaar, na Sereer—zilichaguliwa kutoka katika lugha 31 za kiasili zinazozungumzwa nchini humo kwa kuzingatia vigezo vitatu: (1) matokeo ya utafiti kwamba hizi ndizo lugha ambazo watoto wengi huelewa na kuzunguma katika maeneo ambayo Lecture Pour Tous inatekelezwa; (2) kuwepo kwa programu bora za elimu ya lugha mbili katika lugha hizi; na (3) hali ya lugha ya “iliyoratibiwa” (yaani, idhini na serikali kama inayokubalika kutumika katika madarasa ya Senegal).

KIELELEZO CHA 2. Ufikiaji wa lugha kwa Lugha ya Ndani ikilinganishwa na Lugha ya Kimataifa

Hata katika mazingira ambapo kuna wanafunzi kutoka vikundi vingi vya lugha za wenyeji, epuka kutumia lugha ya kimataifa kama suluhu. Badala yake zingatia faida za kuchagua mojawapo ya lugha za wenyeji kama lugha ya kufundishia. Kutumia mojawapo ya lugha za wenyeji kutahakikisha baadhi ya watoto darasani tayari wanazungumza lugha ya kufundishia na kuna uwezekano mkubwa kwamba watoto wengine wanaweza kuifahamu lugha hiyo, kama vile kusikia wenzao wakiizungumza ndani na nje ya darasa. Kielelezo cha 2 kinatoa ulinganisho kati ya madarasa ambapo lugha ya kufundishia inalingana na lugha inayozungumzwa na baadhi ya wanafunzi na madarasa ambayo ni mwalimu pekee anayezungumza lugha ya kimataifa. Ni muhimu kutambua kwamba kuchagua mojawapo ya lugha za asili bado kunawaletea hasara watoto ambao hawazungumzi lugha hiyo kama L1. Watoto hao wangeweza kunufaika kwa kutumia visaidizi vya mwalimu, kama vile watu wa kujitolea wa jamii, wanaozungumza L1 yao.

MAPENDEKEZO

- Chunguza jinsi sera ya lugha ya taifa inavyotekelezwa kote nchini.
- Chunguza kiwango cha ukuzaji wa tahajia na matumizi ya lugha ya kufundishia yanazozingatiwa.
- Zingatia rasilimali fedha na watu zinazopatikana kwa ajili ya kujumuisha lugha mpya. Hii inaweza kujumuisha mipango ya kuongeza lugha kwa wakati. Kutengeneza vifaa za kufundishia na kujifunzia kwa lugha mbili kila mwaka kwa ujumla kunawezekana
- Panga mazungumzo ya jamii na uhamasishaji kuhusu malengo ya lugha ya mradi. Mipango ambayo mara kwa mara hushirikiana na wadau wakuu katika maamuzi haya imekuwa na mafanikio zaidi¹⁹

3.2. CHAGUO ZA MUUNDO: MATUMIZI YA L1 NA MPITO KUTOKA L1 KWENDA L2

Wakati programu ya msingi ya kusomo, kuandika na kuhesabu itatumia L1, utahitaji kubainisha jinsi itakavyotumika, pamoja na vipi na kwa darasa gani kueleka mpito kutoka L1 kwenda L2.

MATUMIZI YA L1

Matumizi mawili yaliyoenea zaidi ya L1 ni (1) kama lugha ya kufundishia katika somo moja (ama “somo la lugha-mama” au somo la kusoma au la sanaa ya lugha) au (2) kama njia ya kufundishia katika mtaala (isipokuwa kwa somo la L2). Jedwali la 5 linaonyesha faida na udhaifu wa kila chaguo.

JEDWALI LA 5. Mazingatio ya kutumia L1

Matumizi ya L1	Faida	Udhaifu
L1 kwa somo moja	Hutoa nafasi maalum ya mtaala ya kufundisha kisomo katika L1	Ina athari ndogo kwa ujifunzaji wa jumla wa wanafunzi (kwa kuwa masomo mengine yanafundishwa katika L1)
L1 kwa masomo yote	Hutoa fursa kubwa zaidi za kujifunza maudhui	Inahitaji kwa kiasi kikubwa zaidi sera, mtaala na usaidizi wa kifedha ili kutekeleza

Kuamua juu ya jukumu la L1 ni chaguo muhimu. Kwa mfano, fikiria hisabati: Iwapo L1 ina ukomo wa kisomo, basi mafundisho ya hisabati yataendelea katika L2, ambayo yataathiri uwezo wa wanafunzi kukuza uelewa wao wa dhana za hisabati. Ikiwa L1 itatumika katika mtaala wote, watoto wataelewa dhana za hisabati vyema, lakini vifaa za hisabati zitahitaji kutayarishwa katika kila L1, ili vifaa na gharama za mafunzo ya mwalimu ziongezeke kwa kiasi kikubwa.

MAPENDEKEZO

- Mtazamo wa ushirikiano, unaohusisha serikali na washikadau wengine, unapaswa kutumiwa kuamua jinsi L1 itakavyotumika: kwa kufundisha kusoma na kuandika pekee au kama lugha ya kufundishia katika mtaala mzima.
- Hakikisha kwamba ufadhili wa kutosha wa kifedha na kukubalika na serikali unapatikana kabla ya kukamilisha uamuzi.
- Ukichagua kujikita kwenye L1 kwa kufundishia kusoma na kuandika, kumbuka kuwa ujuzi wa kusoma na kuandika kama somo haujumuishwi katika mitaala mingi ya Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara au programu za mafunzo ya mwalimu. Itakuwa muhimu kuwasiliana na taasisi za mafunzo ya walimu na mashirika ya usaidizi wa walimu ili kujenga uwezo wa kufundisha kusoma na kuandika na kuhakikisha muda wa kufundishia katika ratiba.
- Huhitaji watoto kujifunza kusoma katika lugha zaidi ya moja kwa wakati mmoja. **Kuwataka watoto wajifunze kukuza stadi za kusoma huku wakitumia lugha mbili kwa wakati mmoja, si mzigo usio na uhalisia.**²⁰

MPITO WA LUGHA

Njia ya kufundishia hubadilika kutoka L1 hadi L2 wakati fulani kabla ya skuli ya sekondari katika nchi nyingi. Darasa la mpito mara nyingi limeainishwa katika sera ya taifa ya elimu, na ingawa modeli zisizo za mpito za L1-zipo (k.m. modeli za uzamishaji lugha mbili), hazitumiki kwa kawaida katika miktadha ya Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara.

Miundo miwili ya mpito ya lugha inayojulikana zaidi inahusisha mpito wa L1–L2 mwishoni mwa skuli ya msingi chini (darasa la 3 au 4, linalojulikana kama “kutoka mapema”) au mwisho wa skuli ya msingi juu (kati ya darasa la 5 na 8, linalojulikana kama “Kutoka kwa kuchelewa”). Modeli ya kutoka mapema ni sera ya matumizi ya L1 inayotekelezwa mara kwa mara, lakini athari ya ufundishaji ya kutoka mapema ya L1 kwenye matokeo ya kujifunza inaweza kuwa ndogo zaidi. Uchunguzi unaonyesha kuwa mtindo wa kutoka kwa kuchelewa unaweza kuwa na manufaa makubwa ya ufundishaji na kitaaluma,²¹ kama inavyoonekana Ethiopia,^{21a} lakini matumizi yake katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara yamekuwa ya chini.

Kuweka pamoja chaguo za matumizi ya L1 na mpito kutoka L1/ L2, Jedwali la 6 linaonyesha athari za ufundishaji na za kiprogramu za aina za programu zilizoletwa hapo awali.

JEDWALI LA 6. Aina nne za programu zenye msingi wa L1 na athari zake za ufundishaji

	kutoka mapema (darasa la 3 au 4)	Kutoka kwa kuchelewa (mwisho wa skuli ya msingi)
L1 kwa maagizo ya kusoma tu	AINA YA I Inasaidia ujuzi wa kusoma na kuandika Matokeo chanya yanayoathiri katika madarasa ya awali Athari zinazoweza kwa matokeo ya muda mrefu ya kitaaluma Hakuna athari kwa ujifunzaji wa L2 Inaruhusiwa na sera nyingi za lugha Uwezekano mkubwa zaidi wa kukubalika	AINA YA II Inasaidia ujuzi wa kusoma na kuandika Ujuzi wa muda mrefu wa sanaa ya lugha ya L1 hukua Mafanikio ya kujifunza hayahamishiwi kwa masomo ya L2 Hairuhusiwi katika sera nyingi za kitaifa, ingawa inaweza kukubalika ikiwa imeunganishwa na faida ya kusoma katika L2
L1 kote katika mtaala	AINA YA III Husaidia ujifunzaji wa maudhui ya darasa la awali Matokeo chanya ya kuathiri katika madarasa ya awali Lazima ijumuishwe ufundishaji bora wa L2 kwa mpito. Mafanikio ya kujifunza yanaweza kupungua kwa daraja la 5 Sera inaruhusu hii katika baadhi ya nchi, lakini si zote Kukubalika kunategemea jinsi matokeo ya ujifunzaji wa darasa la awali yalivyo muhimu kwa viongozi wa elimu	AINA YA IV Kujifunza kwa maudhui kwa ufanisi Kujifunza kwa bidii kwa L2 lazima kujumuishwe Usaidizi mkubwa wa sera na mtaala unaohitajika Hairuhusiwi na sera nyingi za kitaifa Kukubalika kunategemea matarajio mapana ya kitaifa kwa L1

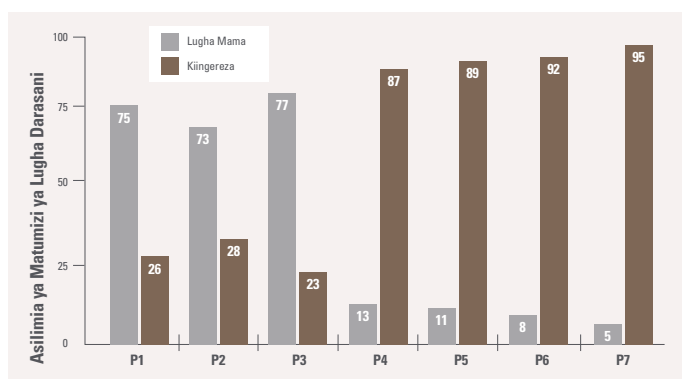
Kupanga mwaka wa mpito ni muhimu. Panga mwaka wa mpito ili kuongeza hatua kwa hatua matumizi ya L2. Hii itakuwa na ufanisi zaidi ikiwa L2 imefundishwa kama somo tangu mwanzo wa skuli ya msingi. Kwa bahati mbaya, ubadilishaji wa lugha polepole sio kawaida katika upangaji wa lugha ya kutoka mapema. Kielelezo cha 3 kinaonyesha matumizi ya lugha katika mwaka wa mpito uliowakabili watoto nchini Uganda mwaka 2009, ambao walitoka 23% ya Kiingereza hadi 87% Kiingereza katika mpito wao kutoka darasa la tatu hadi la nne. Ikiwa mwaka wa mpito hautapangwa kwa uangalifu, watoto—hasa maskini na watoto wa mashambani—wanaweza kuachwa nyuma katika lugha mpya. Zaidi ya hayo, bila usaidizi mkubwa kwa mwaka wa mpito, muundo mzima wa lugha unaweza kukataliwa kutokana na matokeo ya chini katika L2. Kubuni na kutekeleza mpito kwa L2 kwa ufanisi ni mojawapo ya hatua muhimu zaidi za kupata kuungwa mkono na usaidizi wa programu ya L1.

MAPENDEKEZO

- Bainisha ni muundo gani wa mpito unaofaa zaidi kwa muktadha wako. Iwapo programu yako ya KKK italenga malengo mahususi ya kujifunza kuanzia darasa la 2, darasa la 5, au skuli ya sekondari, fahamu ni muundo gani wa mpito wa L1 – L2 una uwezekano mkubwa wa kutimiza malengo hayo.

KIELELEZO CHA 3. Matumizi ya lugha yaliyochunguzwa nchini Uganda (2009)²²

Mradi wa Elimu ya Msingi wa Ife wa Nigeria, uliotekelezwa mwaka wa 1970-76, ulikuwa ni programu ya kihistoria katika elimu ya lugha mbili iliyochelewa kutoka. Mafanikio yake hayakutokana tu na uungwaji mkono mkubwa wa mitaala kwa ajili ya matumizi ya L1 (Kiyoruba) kama njia ya kufundishia katika skuli ya msingi lakini pia kwa msaada wake mkubwa wa kujifunza kwa lugha ya Kiingereza. Kiingereza kilifundishwa kwa utaratibu kama somo tofauti na darasa la 1, na walimu walioboa wa Kiingereza, kwa kuzingatia sana kusoma na mawasiliano. Ingawa masomo yote yalifundishwa kwa Kiyoruba, msamiati wa kitaaluma uliotumika pia ulijumuishwa katika masomo ya Kiingereza.

- Fanya ujifunzaji wa lugha ya L2 kimakusudi na ustadi wa kuzungumza kuwa kipaumbele cha awali cha mtaala, pamoja na matumizi ya L1 kama njia ya kufundishia.
- Hakikisha kuwa kuna umakini wa kutosha katika kupanga mwaka wa mpito wa lugha na kupanga mpito kama hatua ya polepole kutoka kwa ujifunzaji wa kati wa L1 hadi L2.
- Washirikishe wataalamu katika ujifunzaji wa na mpito wa lugha.²³

3.3. KUZINGATIA KUBUNI: PANGA MAANDALIZI YA MWALIMU NA UTNGENEZAJI WA VIFAAVIFAA

Uchaguzi wowote wa lugha utakaofanywa, programu lazima itengeneze vifaavifaa vyenye ubora wa kiwango cha juu vya kufundishia na kujifunzia, kufundishia ya mwalimu, na usaidizi unaoendelea wa walimu. Sehemu hii inatoa mapendekezo ya jinsi ya kuunda aina ya vifaavifaa vyenye ufanisi na mafunzo ya mwalimu ambayo yatasaidia katika uchaguzi wa lugha ambao programu yako imefanya.

VIFAAVIFAA VYA KUFUNDISHIA NA KUJIFUNZIA

Mojawapo ya sifa kuu za programu ya msingi ya kusomo, kuandika na kuhesabu ni utoaji wa vifaavifaa vya kufundishia na kujifunzia ambavyo viinafaa kiisimu, kitamaduni na kiufundishaji kwa madarasa lengwa. Vifaavifaa hivi vinahitaji rasilimali muhimu za programu za kifedha na kiufundi, ambazo zitakuwa za juu zaidi ambapo lugha ndogo (na zaidi) za kufundishia za Kiafrika zinahusika. Idadi ya lugha za L1 zilizotengenezwa huathiri uwezo wa programu yako kuunda vifaavifaa kwa ufanisi, na pia inamaanisha uchapishaji wa idadi ndogo na gharama kubwa za kila kitabu.

Kwa maelezo mahususi kuhusu kubuni vifaavifaa vya programu za msingi za kusoma, kuandika na kuhesabu, angalia Mwongozo [wa Kanuni za Ufundishaji #3, Mtaala, Mawanda na Mfuatano](#). Ukuzaji wa vifaavifaa vya kufundishia kusomajkatika lugha ambazo zina vifaavifaa kidogo vya maandishi au hazina kabisa kunahitaji msingi thabiti wa kilugha, ikijumuisha othografia ambayo (bora) ina ishara kwa kila sauti; uelewa wa sheria za tahajia, aina za silabi na mgawanyo wa maneno; na maandishi fulani, yawe yamekuwepo au yametayarishwa kwa ajili ya vifaa za kufundishia. Kufaa kitamaduni pia ni muhimu, hasa pale ambapo maudhui ya hadithi na vielelezo vinahusika.

Mbinu ya kusoma katika lugha mpya za kufundishia itatoa maswali kuhusu mbinu za ufundishaji. Habari njema ni kwamba katika lugha nyingi za Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara, mbinu za kufundishia zinazohitajika na mbinu za kanuni za ufundishaji (mbinu iliyoratibiwa, iliyounganishwa ikijumuisha mipango ya somo, vifaa vya wanafunzi, mafunzo na usaidizi unaoendelea) zinaweza kusaidia kuhakikisha kwamba wanafunzi wanajifunza uhusiano kati ya sauti na ishara (Foni), jinsi ya kutumia alama za toni (zinaashiria sauti inayotofautisha maana) ikiwa inafaa, na maana ya vipashio vya kimofolojia (kama vile herufi s inayoonyesha wingi katika Kiingereza). Wabunifu wa programu wanapaswa kufahamu kwamba kuna mwingiliano kati ya vipengele vya lugha na kujifunza kusoma katika lugha hiyo. Vipengele hivyo ni pamoja na:

Uwazi. Uwazi wa lugha hurejelea uthabiti kati ya sauti za lugha na alama zilizoandikwa zinazowakilisha. Lugha ambayo ina sauti zinazoungana na ishara katika mawasiliano thabiti ya moja kwa moja inaelezwa kuwa na tahajia ya uwazi. Kwa mfano, neno la Kiswahili kitabu lina alama sita ambazo kila moja ina ramani kwa moja ya sauti zake sita. Kinyume chake, othografia ambayo hailingani sana katika uhusiano kati ya sauti na ishara inachukuliwa kuwa isiyo wazi. Mfano ni neno la Kiingereza 'weigh' ambalo lina sauti mbili ambazo huweka alama tano. Kiwango cha uwazi wa lugha huathiri kasi ya kujifunza kusoma. Kujifunza kusoma katika othografia yenye uwazi zaidi (k.m., Kinyarwanda) kunaweza kuwa haraka kuliko kujifunza kusoma kwa othografia isiyo wazi (k.m., Kifaransa).²⁴

Vipengele vya Kuonekana. Vipengele vya kuona, au aina, za othografia huathiri ujifunzaji kusoma. Katika lugha ya alfa-silabi (kama vile Kiamhari) ishara inawakilisha silabi. Matokeo yake, tofauti kati ya alfabeti na silabi za alfa ni idadi ya alama ambazo mtu anahitaji kujifunza kusoma kwa ufasaha, na pia njia bora zaidi za kufundisha kusoma. Kufundisha alama 200+ katika lugha za hati za Ge'ez, kama vile Kiamhari, huhusisha upeo na mfuatano tofauti kabisa, na tofauti za mbinu ya ufundishaji, kutoka kwa lugha ya kialfabeti yenye sehemu ya kumi ya idadi ya alama.

Fomu ya Kuonekana - Urefu wa Neno. Sifa nyingine ya kuonekana ya lugha inayoathiri ujifunzaji kusoma ni urefu wa neno. Katika baadhi ya lugha ambazo neno huundwa kwa kuanganisha mofimu, neno moja linaweza kutumika kumaanisha sawa na kile ambacho kinaweza kuwa maneno mengi katika lugha nyingine, na kusababisha maneno mengi marefu. Kwa mfano, "It has been cut off" ni maneno matano kwa Kiingereza, lakini tafsiri yake ni neno moja, "Imekakwa", kwa Kiswahili.

Programu ya USAID/READ TA nchini Ethiopia ulisaidia utengenezaji wa vifaa vya kufundishia na kujifunzia katika lugha saba, zikiwemo lugha mbili za alpha-syllabic na lugha tano za kialfabeti. Kazi hii ilihusisha timu saba ambazo zilifanya kazi kukuza upeo & mfuatano na vifaa katika lugha husika. Ingawa mbinu nyingi sawa za ufundishaji zingeweza kutumika katika lugha zote, usaidizi maalum wa kiufundi ulipaswa kutolewa kwa aina hizo mbili za lugha. Urefu wa muda uliohitajika kufundisha alama zote katika lugha za alfa-silabi, na mikakati iliyotumiwa kuzitambulisha katika masomo, zilikuwa tofauti sana.

Vipengele hivi vya lugha vina athari za ufundishaji ambazo zitaathiri kwa kiasi kikubwa upeo & mtiririko na utengenezaji wa vifaa. Itakuwa muhimu kuwahusisha wanaisimu, waandishi na wazungumzaji wa lugha lengwa, pamoja na wataalam wa kusoma, katika mchakato wa kubuni na ukuzaji.

Pale ambapo masomo ya skuli isipokuwa kusoma yanahusika, changamoto kuu inahusiana na upatikanaji wa vitabu vya kiada kwa uwiano unaokubalika, kama si 1:1. Tafsiri za vitabu vya kiada vilivyopo katika lugha lengwa ya L1 ni chaguo la haraka zaidi kuliko kutengeneza vifaa vipya, lakini uangalifu lazima uchukuliwe ili kuhakikisha kuwa dhana na msamiati vinatafsiriwa kwa njia inayofaa umri na muktadha. Ikiwa hilo haliwezekani, basi utayarishaji wa vifaa vipya katika maeneo yote ya somo utahitajika. Kumbuka kuwa inaweza kuwa vigumu kupata watafsiri ambao wana uzoefu wa kuzalisha vifaa vinavyofaa kwa umri kwa elimu ya msingi ya chini, katika hali ambayo mafunzo kwa wataalamu hawa yanaweza kuhitajika kujumuishwa katika kupanga programu.

MAPENDEKEZO

- Zingatia ukomo wa bajeti wakati wa kuamua juu ya idadi ya lugha zitakazofundishwa na/au ratiba ya muda ya kuanzisha lugha mpya, kwa kuwa kuna uwezekano kwamba programu itahitaji kuunda au kutafsiri vifaa za ufundishaji kwa kila somo ambalo L1 inatumiwa. Kama ilivyotajwa katika 3.4, kutengeneza vifaa vya kufundishia na kujifunzia kwa lugha mbili kila mwaka kwa kawaida inawezekana.
- Elewa jinsi vipengele vya kila lugha lengwa na othografia yake vinavyounganishwa na mbinu tofauti za kufundisha kusoma, na utumie ufahamu huo kubainisha mseto wa mbinu utakazotumia. Shirikisha wataalamu wa lugha za Kiafrika na ujuzi wa kusoma na kuandika ili kubuni vifaa.

MASUALA YA KUJENGA UWEZO WA WALIMU NA MSAADA

Kwa uwazi, kipengele kikuu cha programu iliyofanikiwa ya L1 ni ufasaha wa walimu katika lugha hiyo. Hata hivyo, nchi hutofautiana iwapo zinaoanisha ufasaha wa lugha ya mwalimu na eneo la kazi zao za kufundisha. Ingawa baadhi ya nchi zinatoa uwiano wa lugha uliowazi kati ya walimu na wanafunzi, baadhi ya nchi huweka walimu kwa makusudi kwenye maeneo nje ya maeneo yao ya nyumbani; katika hali nyingine, walimu hupangwa bila kuzingatia ufasaha wa lugha au ujuzi wa utamaduni.²⁵ USAID's Ghana Partnership for Education: Kujifunza ni mfano wa programu ambayo ilifanya uchanganuzi kwa uangalifu wa ulinganifu wa lugha ya mwalimu ili kubainisha jinsi lugha za walimu zinavyowiana kwa ukaribu na ujuzi wa wanafunzi na vifaa vya kujifunzia.

Ufasaha wa kutamka wa mwalimu katika lugha sio kipengele pekee cha mafanikio ya programu ya L1. Kwa kuwa walimu wengi hawajaelimishwa katika L1 wao wenyewe, wanaweza wasijue jinsi ya kuisoma kwa ufasaha au kujisikia raha kufanya hivyo. Ikiwa programu inatumia L1 kufundisha masomo mengine kando ya kusoma na kuandika, walimu wanaweza wasijue jinsi ya kutumia L1 kueleza au kujadili dhana za kitaaluma. Kujenga uwezo wa walimu katika kufundisha kusoma na kuandika kwa kutumia L1 ni muhimu sana. Watahitaji mafunzo mahususi kuhusu sifa maalum za lugha ya L1 na jinsi ya kutumia vifaa mahususi vya kujifunzia zilizotengenezwa na programu.

Kwa kuongezea na mafunzo katika L1, walimu wengi ambao watakuwa wakisaidia mpito kwenda L2 pia watahitaji mafunzo na usaidizi kwa ujuzi wao wa ufundishaji wa lugha ya L2. Ingawa walimu wanaweza kuwa wamepata elimu yao wenyewe katika L2, wengi wanaweza bado kutatizika na lugha wao wenyewe. Kujua kusoma na kuandika lugha ni tofauti na ufahamu wa kina wa muundo wake ili kuweza kuifundisha ipasavyo bila mafunzo zaidi. Kuna programu nyingi zinazolenga kutoa fursa za kujifunza za L1 kwa walimu, ambazo mara nyingi hutolewa kama programu tofauti au za kujitegemea. Kuhakikisha mwingiliano na mpito wenye ufanisi wa L1 - L2 utahitaji ushirikiano wa karibu na programu zozote za L2 na kujumuisha usaidizi wa L2 kwa walimu katika muundo wa programu. Kwa mfano, programu ya British Council's Building Learning Foundations nchini Rwanda na programu ya École et Langues Nationales, inayotekelezwa katika nchi nyingi za lugha ya Kifaransa na Institut de la Francophonie pour l'Éducation et la Formation, hutoa vifaa na kutoa mafunzo kwa walimu katika ufundishaji wa L2 ili kusaidia au pamoja na ya programu za mafunzo za ya L1.

Hatimaye, programu zinazofaa za lugha-mama zinapaswa kuzingatia sio tu ujenzi wa uwezo wa awali ambao walimu wanahitaji bali pia mbinu zinazoendelea za usaidizi wa walimu zinazohitajika ili kuwasaidia kutekeleza programu kwa muda. Kama ilivyojadiliwa kwa undani zaidi katika [Mwongozo wa Kanuni za Ufundishaji #6 Ukuzaji wa Taaluma ya Walimu: Usaidizi wa Walimu Unaendelea](#), ni muhimu kuwa na maoni ya mara kwa mara namrejesho uliolengwa kwenye ufundishaji na usaidizi kwa walimu wanaotekeleza programu. Inastahili kutarajiwa kwamba sehemu kubwa ya idadi ya wafundishaji itakuwa na ujuzi dhaifu katika angalau mojawapo ya lugha lengwa na mbinu za usaidizi wa mwalimu

Programu ya skuli za Fursa ya usomaji wa darasa la awali ilipoanza mwaka wa 2012 miongoni mwa Wamasai wa kusini mwa Kenya, ushahidi uliokusanywa kutoka kwa wazungumzaji wa Kimasai na wanaisimu ulionyesha kuwa othografia iliyopo ilikuwa ngumu kusomeka. Vipengele kadhaa vya vokali, ikiwa ni pamoja na toni, havikuwekwa alama, jambo ambalo lilisababisha mkanganyiko kati ya kauli ya uthibitisho na hasi, nomino za mada na kitu, na anuwai ya vipengele vingine vya kisarafu. Kwa kutumia mkabala unaolenga jamii, waandishi wa vifaa walipata kibali kutoka kwa mamlaka za kimaasai na Taasisi ya Kenya ya Ukuzaji Mtaala kuongeza alama kwenye vokali zenye toni za juu na toni zinazoanguka katika vianzio. Matokeo hayo yaliwashangaza walimu wa Kimasai, ambao waliripoti kuwa wanafunzi wao walikuwa wakisoma kwa ufasaha ndani ya miezi na siyo miaka.

zitahitajika kujumuisha programu mahususi wa jinsi ya kutoa usaidizi huo kwa muda. Hii inaweza kujumuisha, kwa mfano, zana za wanasihhi elekezi kuangalia jinsi walimu wanavyofundisha kwa ufasaha L1 na L2 na kisha kutoa mwongozo mahususi kwa walimu ambao wanatatizika katika lugha yoyote ile.

MAPENDEKEZO

- Hakikisha kwamba walimu wanafundishwa katika ujuzi wa L1, hasa walimu ambao si wazungumzaji asilia wa L1.
- Jadili uwezekano wa kuajiri, kufundisha, na kuweka “walimu wa jumuiya” walio wenyeji ambao wanafahamu lugha na wanaweza kuongeza ujuzi wa walimu.
- Iwapo ufasaha wa walimu katika L1 unakomea kwenye ufasaha wa kuzungumza, hakikisha kwamba wanafundishwa kusoma na kuandika lugha kama sehemu ya mtaala wa mafunzo ya mwalimu.
- Pitia mazoezi ya mafunzo ya mwalimu yaliyojadiliwa katika [Mwongozo wa Kanuni za Ufundishaji #5 kwenye Maendeleo ya ya Taaluma ya Walimu: Mafunzo ya Mwalimu](#), ikiwa ni pamoja na kuhakikisha kwamba walimu wanafunzi wanapata mazoezi ya kutosha kwa kutumia vifaa vya L1.
- Toa usaidizi unaoendelea wa walimu kwa walimu wenye ujuzi mdogo katika L1 au L2. Tarajia kwamba idadi kubwa ya walimu wanaweza kuwa na ujuzi mdogo na unda usaidizi wa walimu ili kutoa mwongozo wa vitendo kwao.
- Pitia utekelezaji unaoendelea wa usaidizi wa walimu yaliyojadiliwa katika [Mwongozo wa Kanuni za Ufundishaji #6 kuhusu maendeleo ya Taaluma ya Walimu](#): Usaidizi Unaoendelea wa Walimu, na hakikisha kwamba walimu wanapewa usaidizi wa kutosha unaoendelea katika madarasa yao ili kuimarisha ujuzi muhimu

3.4. KUFUNDISHIA L2

Kuna baadhi ya miktadha ambayo matumizi ya lugha za kienyeji za Kiafrika katika elimu rasmi haishauriwi kwa kuzingatia hali halisi ya siasa za uchumi. Katika miktadha hii, ni muhimu kwamba programu yako inalenga katika kutoa usaidizi unaofaa kwa wazungumzaji wa lugha ya wenyeji wanapojifunza L2. Sehemu hii inawasilisha mapendekezo ya jinsi ya kuongeza athari za programu katika miktadha hii.

Muundo na utekelezaji wa programu yako unapaswa kutegemea kile kinachojulikana kuhusu ufundishaji muundo bora (ona [Miongozo wa Kanuni za Ufundishaji](#)). Hii ni pamoja na vifaa bora na vilivyoangaliwa vyema vya kufundishia na kujifunzia ambavyo vinafaa kwa umri na ufasaha wa lugha wa wanafunzi. Kipengele kimoja muhimu kinachopaswa kutiliwa mkazo katika vifaa na mafunzo ya mwalimu ni stadi za kuzungumza na kusikiliza. Madarasa mengi yanayotumia L2 katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara yanafanya kazi kwa dhana isiyo sahihi ya ufasaha wa wanafunzi katika L2, ambayo inaleta matatizo makubwa kwa wanafunzi kujifunza maudhui na L2. Programu yako ya L2 inapaswa kujenga kimakusudi ujuzi wa kuzungumza na kusikiliza L2 kutoka darasa la 1, na kuongeza ujuzi wa kusoma na kuandika baada ya muda baada ya kupata ufasaha wa kutosha wa kutamka, na kutoa fursa kwa wanafunzi kufanya mazoezi ya ujuzi wao wa L2 katika mazingira yanayosaidia na kufurahisha.

Kielelezo cha 5 kinaonyesha mfano wa shughuli ya kujenga ujuzi wa msamiati katika L2. Picha ni kutoka kwa mwongozo wa mwalimu wa darasa la 1 ambapo Kiingereza hufunzwa kama somo la L2. Shughuli inasaidia ujifunzaji wa lugha ya pili kupitia njia nyingi - maandishi, picha na vitendo. Maandishi yanajumuisha kibwagizo ambacho husaidia kukuza uelewa wa muundo wa kifonolojia wa lugha (yaani uelewa wa kifonolojia). Picha zinazohusiana ni rahisi ili kuunda upya ubaoni. Picha pamoja na ishara huwasaidia wanafunzi kujifunza maana ya maneno.

Nchini Liberia, Kiingereza ndiyo lugha rasmi ya kufundishia, ingawa ni lugha ya pili L2 kwa watoto wengi. Jitihada za kanuni za ufundishaji zimesaidia kuimarishwa kwa usomaji wa Kiingereza kupitia programu za USAID za EGRA-Plus (2008-2011), LTTP II (2010-2016), na Read Liberia (2017-2022). Ingawa programu hizi zimeleta uimarishaji katika ujuzi wa kusoma (ustadi wa kusoma kwa watoto uliongezeka kutoka maneno 4.8 hadi maneno 14 kwa dakika kati ya msingi na mstari wa kati wa LTTP II), maoni kutoka kwa walimu wanaoishiriki katika Soma Liberia yalionyesha kuwa watoto bado wanatatizika kuelewa Kiingereza. Kwa kujibu, programu ilirekebisha mwongozo wa walimu na vifaa vya wanafunzi ili kuongeza mkazo katika ujuzi wa lugha ya matamshi, ikiwa ni pamoja na mafundisho ya ziada ya msamiati ulio wazi na kutumia viashiria vya kuona ili kusaidia ufahamu.

KIELELEZO CHA 5. Shughuli ya Darasa la 1²⁶

Dhana ya Neno: Maandishi

PICHA YA 1: Natumia kichwa changu kufikiri, kufikiri, kufikiri.

PICHA YA 2: Natumia pua yangu kunusa.

PICHA YA 3: Natumia macho yangu kupepesa, kupepesa, kupepesa.

PICHA YA 4: Ninatumia koo langu kupiga kelele.

Dhana ya Neno: Kitendo

PICHA YA 1: Gusa kichwa kwa kidole kimoja na tikisa mara tatu.

PICHA YA 2: Gusa kichwa kwa kidole kimoja na ujifanye unanusa kitu fulani.

PICHA YA 3: Gusa chini ya macho na pepesa mara tatu.

PICHA YA 4: Gusa koo kwa mikono. Fungua mdomo wazi ili kupiga kelele.

Mbinu iliyopangwa kwa uangalifu ya L2, inayojumuisha aina hii ya vifaa vya msaada mwalimu, inaweza kukabiliana kivitendo na changamoto ya kutekeleza programu tata ya L2 kwa watoto ambao si wazungumzaji fasaha wa L2. Ni bora kufanya afua yenye ufanisi ya L2 katika muktadha huu kuliko kutetea L1 bila ufanisi wakati hali halisi ya kisiasa inafanya L2 isiwezekane.

Programu za L2 pia zinaweza kunufaika kutokana na uundaji wa mipango ya somo iliyopangwa ambayo huonyesha walimu jinsi ya kutumia L1 kwa mdomo kusaidia katika ujifunzaji kwa kutumia L2.

Walimu wangeweza kufundishwa jinsi ya kutumia L1 kutunga maudhui ya L2 (kinyume na ubadilishanaji usio rasmi kati ya lugha, ambao hauna ufanisi katika ujifunzaji wa lugha). Kwa mfano, maelezo yanayotumia L1 - ya istilahi za kawaida za msamiati wa L2 katika kila somo yanaweza kutayarishwa na kutumiwa wakati wa kufundisha maudhui.

HATUA YA 4: Panga kwa ajili ya ushiriki wa Kuendelea na Ujenzi wa Makubaliano

Kwa hakika hali zitabadilika katika kipindi cha programu yako. Kwa mfano, mazingira ya sera ya nchi yanaweza kubadilishwa, uongozi wa kisiasa unaweza kubadilika, au washirika wakuu katika serikali au mashirika ya kiraia wanaweza kuhama. Je, programu yako itakuwa tayari kujibu masuala hayo? Je, afua itawekwaje kitaasisi baada ya programu?

Malengo ya kisiasa na kijamii ya chaguo la lugha ya kufundishia karibu siku zote yanahitaji kulinganisha na mwelekeo wa sera na mafanikio ya malengo ya programu. Mazingira mazuriya ufundishaji hayapatikani kila wakati, na maelewano yanahitajika mara nyingi. Hata hivyo, uelewewa wa mambo muhimu na hali halisi ya wadau wa kitaifa na wenyeji katika muundo wa programu unaweza kuwaweka wadau hao kushirikishwa na ikiwezekana kufanyia kazi mazingira bora zaidi ya ufundishaji kwa wakati. Majibu yenye ufanisi ya Programu kwa uhalisia uliopo na hufanya kazi kikamilifu ili kujenga maelewano kwa muda mrefu.

MAPENDEKEZO

- Fanya ushirikiano kati ya watunga sera na wadau wa programu kuwa kipengele kinachoendelea cha programu yako. Panga maingiliano ya mara kwa mara, yenye heshima katika maisha yote ya programu, hasa na watoa maamuzi wa ngazi ya kitaifa na washikadau wa jamii ambao watawajibika kwa uendelevu wa programu. Fikiria kutoa matokeo ya upimaji ya kutathmini athari za programu za lugha ya wenyeji kwa jamii na washikadau. Wakati matokeo ni chanya, itaongeza kukubalika, na wakati matokeo ni madogo, itasababisha mabadiliko.
- Jumuisha juhudi za utetezi katika muundo wa programu, na panga kwa usambazaji na majadiliano ya matokeo ya programu. Viongozi wa kisiasa wa kitaifa wanapaswa kuwa na uwezo wa kutetea programu ndani ya serikali na kwa idadi kubwa ya watu, na wao wenyewe wataendelea kutathmini thamani iliyoongezwa ya programu kwa matarajio na ajenda zao za kitaifa. Ushiriki wa utetezi ni hitaji la muda mrefu, haswa kwa vile matokeo ya programu yanaweza kuchukua muda mrefu kuliko, au kuwa tofauti na, ilivyotarajiwa.
- Pitia na jumuisha utekelezaji na mbinu kama ilivyojadiliwa katika [Mwongozo wa Kanuni za Ufundishaji #1 kuhusu usimamizi wa Serikali](#); [Mwongozo #2 juu ya Usanifu](#); na [Mwongozo #8 kuhusu Usimamizi wa Mifumo](#), kwa ajili ya kuhakikisha kwamba washirika wa serikali na washikadau wanashiriki kikamilifu katika programu kuanzia hatua ya usanifu wa awali na kupanga kwa pamoja ili kuhakikisha kwamba programu hiyo inaunganishwa kikamilifu katika mfumo wa serikali ifikapo mwisho wa programu.

Hitimisho

Uundaji na utekelezaji wa programu ya msingi yenye mafanikio ya kusoma, kuandika na kuhesabu lazima ujumuishe kuzingatia kwa makini lugha zitakazochaguliwa kufundishia na jinsi zitakavyotumika. Chaguo za lugha gani na ngapi za kienyeji zitatumika na lini na jinsi ya kuhamia L2 kwa kufundishia huunda msingi wa kubainisha aina ya programu ya kubuni. Jinsi chaguzi hizi zinavyofanywa zinapaswa kuongozwa na uelewa mkubwa wa lugha na muktadha wa kisiasa, na lazima ufanywe kwa pamoja na serikali na washikadau.

Mwongozo huu umewasilisha hatua kuu nne za kuelewa na kupanga mazingira tata ya lugha na kutumia ufahamu huu kufanya maamuzi muhimu ya muundo:

1. Elewa muktadha wa lugha na wa kisiasa;
2. Jenga maelewano na ushiriki;
3. Buni programu;
4. Jenga katika mipango kwa ajili ya ushiriki wa kuendelea na kujenga maelewano.

Hatimaye, matokeo ya programu unayobuni na kutekeleza ni ya wananchi na uongozi wa taifa. Utayari wako wa kukiri hilo, na kusikiliza na pia kutetea masuala muhimu ya muundo wa programu, kunaweza kuleta tofauti kati ya matokeo ya muda mrefu au kutofaulu.

RASILIMALI

Mfumo wa Ustadi wa Ulimwenguni ulio na viwango vya chini vya ustadi katika kusoma na hisabati kwa darasa la 1-9:

Kusoma: <https://www.edu-links.org/sites/default/files/media/file/GPF-Reading-Final.pdf>

Math: <https://www.edu-links.org/sites/default/files/media/file/GPF-Math-Final.pdf>

SIL International juu ya majibu mazuri kwa maswali magumu katika MTB-MLE:

<https://www.sil.org/literacy-education/good-answers-tough-questions-mother-tongue-based-multilingual-education>

Mwongozo wa Lugha ya Masuala ya Ufundishaji katika Programu za Kusoma: Vifaa ya Mtandao wa Kusoma

Ulimwenguni <https://www.globalreadingnetwork.net/resources/handbook-language-instruction-issues-reading-programs>

Seti ya rasilimali ya UNESCO ya Elimu ya Lugha Nyingi Inayozingatia Matumizi ya Lugha Mama:

<https://en.unesco.org/inclusivemlab/learning/mtb-mle-resource-kit>

Andiko la Ripoti ya Elimu ya Ulimwenguni la UNESCO "Ikiwa huelewi, unawezaje kujifunza"

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000243713>

UIL/ADEA juu ya kuboresha ujifunzaji barani Afrika kwa kutumia lugha za Kiafrika: <https://uil.unesco.org/literacy/multilingual-research/optimising-learning-education-and-publishing-africa-language-factor>

Video ya kambi za kusoma kwa lugha ya Kiafrika nchini Ethiopia: [Kambi za kusoma za II nchini Ethiopia kwenye Vimeo](#)

Video ya programu ya kusoma kwa lugha ya Kiafrika nchini Senegali:

[Lecture Pour Tous, kusaidia watoto wote kusoma nchini Senegal - video ya Bing](#)

UTAALAMU WA KIUFUNDI UNAHITAJIKA

Mbali na utaalumu uliotajwa katika [Miongozo ya Kanuni za Ufundishaji](#), husisha wataalam kuhusu:

- Lugha za Kiafrika na utafiti, kusaidia uchoraji wa ramani ya lugha
- Upataji wa lugha ya pili, ili kufahamisha mpito wa lugha na muundo wa programu ya usaidizi wa L2
- Isimu, lugha za Kiafrika, na usomaji, kusaidia maendeleo ya mbinu ya kufundishia ya usomaji na upeo na mtiririko

REJEA

- 1 UNESCO, Ripoti ya Ufuatiliaji wa Elimu Duniani 2016: Elimu kwa Watu na Sayari (Paris: UNESCO, 2016); Laitin et al 2019.
- 2 David M. Eberhard, Gary F. Simons, and Charles D. Fennig (eds.), *Ethnologue: Languages of the World*. 23rd edition (Dallas: SIL International, 2020).
- 3 Baadhi ya mifano inayojulikana ni pamoja na mradi wa elimu kwa lugha-mama wa Najjeria katika lugha ya Kiyoruba wa 1970-76 (Fafunwa et al. 1989), programu ya muunganisho wa waalimu wa Mali kutoka 1987 hadi 2000 (Traore 2001), na programu ya Kameruni PROPELCA ya miaka ya 1990-1980. (Tadadjeu 1990).
- 4 Ushirikiano wa USAID kwa Elimu: Kujifunza. <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/resource-ghana-learning-brochure.pdf>
- 5 Tracy Brunette, Benjamin Piper, Rachel Jordan, Simon King, and Rehema Nabacwa, "The Impact of Mother Tongue Reading Instruction in Twelve Ugandan Languages and the Role of Language Complexity, Socioeconomic Factors, and Program Implementation," *Comparative Education Review* 63, no. 4 (2019): 591612 <https://doi.org/10.1086/705426>
- 6 USAID and Ministry of Education of Senegal, *Lecture Pour Tous Results at Midline: October 2016 to July 2021*. https://chemonics.com/wp-content/uploads/2020/08/SenegalEGRA_Brochure_English_Final-Print.pdf
- 7 David M. Eberhard, Gary F. Simons, and Charles D. Fennig (eds.), *Ethnologue: Languages of the World*. 23rd edition (Dallas: SIL International, 2020).
- 8 World Bank Data, Population, total-Kenya. <https://data.worldbank.org/indicator/SPPOP.TOTL?locations=KE>
- 9 UNICEF, The impact of language policy and practice on children's learning: Evidence from Eastern and Southern Africa, 2016. <https://www.unicef.org/esa/sites/unicef.org/esa/files/2018-09/UNICEF-2016-Language-and-Learning-Kenya.pdf>
- 10 Idadi hii huenda ikawa kubwa zaidi leo, ikizingatiwa kwamba viwango vya ustadi wa Kiingereza vinatokana na sensa ya kitaifa ya 2010.
- 11 Harvard Political Review, A Language of Their Own: Swahili and Its Influences, 2015. <https://harvardpolitics.com/swahili-language-influence/>
- 12 Anne-Marie Beukes, "Language Policy Incongruity and African Languages in Postapartheid South Africa," *Language Matters* 40, no. 1 (2009): 35–55.
- 13 Mstari wa mwisho wa USAID/L3 ulionyesha uboreshaji mkubwa wa ujuzi wa kusoma katika Kinyarwanda miongoni mwa wanafunzi wa P1-P3 na uboreshaji mkubwa wa Kiingereza kati ya wanafunzi wa P4. Kituo cha Maendeleo ya Elimu. (Novemba 2014). USAID Literacy, Language and Learning Initiative (L3): National Fluency and Mathematics Assessment Baseline Report - (January 2017). USAID L3: National Fluency and Mathematics Assessment of Rwandan Schools: Endline Report.
- 14 Barbara Trudell, Language Development and Social Uses of Literacy: A Study of Literacy Practices in Cameroonian Minority Language Communities. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* (2006) p. 631. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2167/beb384.0?casa_token=UJenEzhcECIAAAAA%3AMMIzxBrySWXo-peTK_VKp22USc2YXvsYH-Kevlm5C3TRKIX1h9f9GIt_zxwGn-Uffo80kyA1Kjnl&
- 15 Mfano wa hili ni hafua ya lugha mama ya PRIMR nchini Kenya.
- 16 Ingawa kuna mifano mingine ya matumizi ya lugha mbili katika skuli za msingi, haijajumuishwa hapa kwa sababu matumizi yake ni nadra katika miktaadha ya Kiafrika.
- 17 Lugha ndani ya familia ya lugha fulani inaweza kuwa rahisi kwa wazungumzaji wa lugha husika kujifunza na kutumia katika mpangilio wa programu ya MTB-MLE. Kwa mfano, katika programu ya elimu ya lugha mbili za Kikameruni, watoto kutoka jamii ndogo za lugha jirani hupata kujifunza katika lugha fulani ya Kikameruni kuwa rahisi kuliko kujifunza Kifaransa au Kiingereza, hata kama lugha ya Kikameruni si Lugha yao ya kwanza.
- 18 Kwa mfano, Programu ya Afya na Kusoma ya Skuli ya Uganda ilikabiliwa na changamoto katika uundaji wa vifaa vya kusoma vya darasa la awali katika lugha 12 za Uganda kutokana na ubora usio sawa wa othografia (mifumo ya kuandika) ya lugha. Katika baadhi ya matukio, mifumo ya uandishi haikujumuisha sauti zote zinazohitajika kuandika lugha kikamilifu, wakati katika hali nyingine, zaidi ya mifumo mmoja wa uandishi ulikuwa umetengenezwa. Programu ilibidi kushughulikia maswala kama haya kupitia mijadala inayolenga jamii na kazi ya lugha.
- 19 United States Agency for International Development (USAID), *Lecture Pour Tous Results at Midline*(October 2016-July 2021), 2020. https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1860/USAID_Senegal_Early_Grade_Reading_Program_Assessment_Lecture_Pour_Tous_English_Final_June_2020.pdf
- 20 Katika baadhi ya nchi za Kiafrika, lugha za kufundisha hazivezi hata kutumia maandishi sawa (k.m., maandishi ya Kiithiopia na Kirumi nchini Ethiopia; maandishi ya Kiarabu na Kirumi katika nchi za Saheli). Mzigo huu kwa wanafunzi wadogo unazidishwa na ukweli kwamba wanafunzi kutoka nyumba zenye rasilimali duni mara nyingi huwa na uwezekano mdogo au hawajawahi kabisa kusoma wanapoingia skuli za msingi.
- 21 Schroeder, L., M. Mercado, M., & Trudell, B. (Forthcoming). Research in multilingual learning in Africa: Assessing the effectiveness of multilingual education programming. In E. Erling, J. Clegg & J. Reilly (Eds.), *Multilingual learning in Sub-Saharan Africa: Critical insights and practical applications*. London, UK: Routledge.
- 21a Heugh, K., Benson, C., Bogale, B., and Yohannes, M. A. G. (2007). Final Report: Study on Medium of Instruction in Primary Schools in Ethiopia. Addis Ababa: Ministry of Education., <http://www.hsra.ac.za/en/research-outputs/view/2926>.
- 22 Piper, B. Uganda Early Grade Reading Assessment findings report: Literacy acquisition and mother tongue, 2010. Prepared for the William and Flora Hewlett Foundation, Grant No. 2008-3367. Research Triangle Park, NC: RTI International and Makerere University Institute for Social Research.
- 23 Piper, B., & van Ginkel, A. J. (2017). Reading the script: How the scripts and writing systems of Ethiopian languages relate to letter and word identification. *Writing Systems Research*, 9(1), 36–59. <https://doi.org/10.1080/017586801.2016.1220354>
- 24 Aliu Babs Fafunwa, Juliet Iyabode Macauley, and J. A. Funso Sokoya (eds.), *Education in Mother Tongue: The Ife Primary Education Research Project (1970–1978)* (Ibadan: University Press Limited, 1989).
- 25 Benjamin Piper, Stephanie Simmons Zuilkowski, Margaret Dubeck, et al., Identifying the Essential Ingredients to Literacy and Numeracy Improvement: Teacher Professional Development and Coaching, Student Textbooks, and Structured Teachers' Guides, *World Development* 106 (2018). <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.01.018>
- 26 Ugandan Ministry of Education, Science, Technology, and Sports of Republic of Uganda, Primary 1, *Teacher's Guide English: I Can Read and Write* (2014).

Hati hii imepewa leseni chini ya Leseni ya Kimataifa ya Hatimiliki Inayoruhusu Umma Kunakili, Kusambaza, na Kuboresha Maudhui Jinsi Wapendavyo 4.0. <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>